

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KUR'AN'DA İTAAT KAVRAMI VE ÜLÜ'L-EMRE İTAATIN MAHİYETİ

THE CONCEPT OF OBEY IN THE QUR'AN AND THE QUALITY OF ULU'L-EMR OBEY

Musa TURŞAK

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri
mtursak@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3366-2620>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Ekim 2021/22 October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Kasım 2021 /14 November 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 January 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022
Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 325-347.

Cite as / Atıf: Turşak, Musa. “Kur'an'da İtaat Kavramı ve Ulü'l-Emre İtaatın Mahiyeti [The Concept of Obey in the Qur'an and the Quality of Ulu'l-Emr]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 325-347.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Boyun eğmek anlamında olan itaat, mükellef bir varlık olan insanın temel özelliklerinden biridir. Bu yönüyle insan, mutlak itaat eden melekler ile Allah'a asi olan şeytanlardan ayrılmaktadır. Kur'an'da itaat, yerme ve övme ifadesi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Allah'a, peygamberlerine ve emir sahiplerine itaat edilmesi emredilmiş, bu emre uyanlar övülmüş isyan edenler ise yerilmiştir.

Bu çalışmada itaat kavramı ele alınmıştır. Kur'an ve Sünnette itaat konusu üzerinde durulmuş, mü'minlerin neye, kime ve hangi şartlarda itaat etmeleri veya etmemeleri gerektiği konusundaki sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca ulema ve ümera ayırımının belirginleşmesinden itibaren bu iki grup arasındaki ilişki ağı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İtaat, Allah, Peygamber, Ülü'l-emr.

Abstract

Obedience, which means submission, is one of the basic characteristics of man, who is a responsible being. In this respect, man differs from the absolutely obedient angels and the devils who are rebellious to Allah. Obedience is used in the Qur'an as an expression of praise and reproach. In this context, obedience to Allah, his prophets and those in command was ordered, those who followed this order were praised, and those who rebelled were condemned.

In this study, the concept of obedience is discussed. In the Qur'an and Sunnah, the subject of obedience is emphasized, and answers are sought to the questions about what, to whom and under what conditions believers should or should not obey. In addition, the relationship network between these two groups has been discussed since the distinction between ulama and umera became clear.

Keywords: Tafsir, Obedience, Allah, Prophet, Ülü'l-amr.

Extended Abstract

God created man out of nothing and made him aware of his existence through his prophets. On this occasion, he did not leave her alone and alone. He put forward the principles that make him happy both in this world and in the hereafter. Although the human being, who was created as the vicegerent of Allah on earth, was created with many superior abilities, he is an extremely weak and poor creature before Allah. A person who knows his helplessness and poverty submits to Allah's infinite power and clings to His orders lovingly and willingly. On the other hand, some ungrateful people who know their talents from themselves, not from God's gift, have chosen to be rebellious against God and become sinners.

Obedience to Allah is the purpose of man's creation and his duty of servitude. However, obedience or disobedience is a human trait. Because human beings are distinguished from other beings by having diametrically opposite emotions and a free will. Thanks to this feature, which is in line with the purpose of creation, those who willingly embraced Allah's orders attained salvation, while those who followed their desires and rebelled against Allah perished. For this reason, Allah has given the glad tidings that those who obey Him are true believers, that they will receive mercy, find the right path, attain happiness, enter Paradise, and be with prophets, truthful people and righteous people.

According to the Islamic belief, obedience to Allah and His Prophet is a requirement of being a believer. Being rebellious is, to say the least, sinful. It is worth noting that devotion to the prophet, who is a human in terms of duty and position, is a blessing in favor of people and for themselves, but it has no share in divinity, so the standard should be well maintained. Obeying the prophets because they are the messengers of Allah is just like obeying Allah. However, this does not make the prophets non-human as Christians claim. Along with being human, they are the best example and role model to people. For this reason, prophets represent the will of Allah in the best way. Therefore, obeying them and following their path is a religious obligation for believers. As a matter of fact, many verses refer to this issue. Hz. It is a religious duty to obey and obey the orders of Muslim administrators, especially Hülefa-i Raşidin after the Prophet, who hold the power of administration with the approval of Muslims and rule with justice. Otherwise, if they disobey Allah and deviate from justice, they will not be obeyed for any reason.

In the history of Islamic politics, although there is no conflict about obedience to Allah and the Prophet, various conflicts have continued when it comes to obedience to superiors. It is known that there is no distinction between ulama (scholars) and umera in Islamic political thought. However, the expansion of the Islamic geography and the socio-political considerations and the practices of some rulers that did not comply with the spirit of Islam led to the emergence of this distinction. In this case, many new theories have been developed regarding the relationship network between the ulama representing the public and the umera in the new structure that has been shaped. In this context, it is a religious requirement to obey all kinds of rulers, regardless of their qualifications, who act in accordance with the book and sunnah, which are the first two of the Shari'ah proofs, and rule with justice.

Throughout the history of humanity, various civilizations have been established on earth and have disappeared from the stage of history over time. Because, just as individuals have their time, there are also nations and civilizations. Although some of these civilizations left their mark on the period in which they lived, their effects were lost in time and they disappeared from the stage of history. The only civilization that has not lost its influence today and has kept people's agenda busy from the first day to the present is the Islamic civilization. Because the foundation of this civilization, which is as old as human history and takes its source from revelation, is built on values such as knowledge, wisdom, wisdom and justice. One of the important actors of this civilization is the just administrators, who ensure the social order on the basis of the rule of law and derive their authority from the Qur'an and the Sunnah. Umar b. These amirs, like Abdulaziz, who preferred the interests of Muslims to their own interests and who generally took care of the interests of the people, were obeyed throughout history and were remembered fondly in the next period.

In addition to those who are ordered to be obeyed in the Qur'an, there are also people or groups that are asked not to be obeyed. It is possible to define them as follows: Unbelievers and hypocrites, those whose hearts are prevented from remembering Allah due to their persistent resistance and obstinacy,

those who follow their lusts and go to extremes in their work, those with bad morals and sinners, those who go beyond the limits set by Allah, and groups that lead those under their rule away from the path of Allah. . The Qur'an considers obedience to them directly as a matter of belief and considers the situation of those who do not heed the warning on this matter as a break from the way of Allah. The Qur'an also criticizes the blind adherence to the ancestors and their religion, harshly criticizing the scholars of the Book for concealing the truth or changing the truth for a cheap benefit, as well as those who follow it without thinking.

In short, the soul does not like to obey because it has insatiable desires. The perfection of man is only possible by educating his nafs, which is these illegitimate desires. This seemingly simple situation is not as easy as it seems. However, as in all matters, Allah Ta'ala, who sets forth the principles necessary for man to attain the happiness of both worlds, declares that man will attain salvation if he submits to and obeys his orders. As a matter of fact, the sending of prophets and the revelation of divine books such as the Qur'an, which illuminate the way of man with the light of faith, are for this purpose. Therefore, ordering obedience to Allah, his prophets and the superiors who follow their path is nothing but a reminder of man's reason for existence.

Tafsir, Obedience, Allah, Prophet, Ülü'l-amr.

Giriş

İnsan henüz anılmaya değer bir şey değilken¹ Allah'ın lütfu ile varlık âlemine çıkarılmıştır. Allah'a kulluk görevini ifa etmek üzere yaratılan insana, yaratılış gayesine uygun bazı yetenekler verilmiştir. Bu yeteneklerin başında akıl ve irade gelmektedir. Tam bir iradeye sahip olan insanın en belirgin özelliklerinden birisi de itaat edip etmeme konusunda özgür olmasıdır. Yani insanın aklını kullanarak hür iradesiyle karar vermesi, istediği yönde seçim yapması ve sonucuna katlanmasıdır. Dolayısıyla insan için kazandığından başka bir şey yoktur.

İlk andan itibaren vahy ile desteklenen insanın yeryüzü serüveni inişli ve çıkışlı olmuştur. İlahi kaynağından ötürü bir yandan yükselmeye çalışan ruhuna karşılık bencil ve süflü arzularından dolayı alçalmak isteyen bir bedeni bulunmaktadır. Belki de insanı meleklerden farklı kılan asıl özellik budur. Zira meleklerin tam bir teslimiyetle Allah'ı her an tesbih etmelerine karşılık, hem sevap hem de günah işleme temayülü, Allah'ın emirlerine boyun eğip ve eğmeme serbestisi ile insan farklı bir varlıktır.

İtaat etmek insanın var olma nedeninin başında gelmektedir. Akıl ve iradeyle donatılan insana çeşitli zaman dilimlerinde rehberlik yapmak üzere peygamberler gönderilmiştir.² Ahirete müteveccih bir hayatın kendisine temel hedef olarak gösterilen Müslümanın yaşadığı geçici dünya hayatında Allah ve Resul'üne itaat etmesi iman gereğidir. Çünkü İslam şeriatında tek otorite Allah'tır. Yani yasama, yürütme ve yargı yetkisi Allah'a aittir. İkinci sırada itaat edilmesi gerekenler Allah'ın elçileri olan peygamberlerdir. Üçüncü sırada ise halkın onayıyla başa gelen ve adaletle hükmeden emir sahibi yani ülü'l-emr diye Kur'an'da tarif edilen ümeradır.

1. İslam İnancında İtaat Kavramının Anlam Alanı

إِطَاعَةٌ / İtaat, “طَاعَ” kökünden türeyen Kur'ânî bir terim olup sözlükte; “baş eğmek, söz dinlemek ve emredilene yerine getirmek” anlamlarına gelmektedir.³ “طَوَّعَتْ لَهُ نَفْسَهُ” “nefsi ona boyun eğdirdi”⁴ demektir. “طَاعَ” fiili itaat etti, “الطَّاعَةُ” ise mastar olup itaat etmek, boyun eğmek veya bir işi uygun görmek anlamlarına gelmektedir.⁵ إِطَاعَةٌ / İtaat kelimesi ise اِفْعَال / if'âl kalıbından gelen masdar bir kelime olup Kur'an-ı Kerim'de 7 ayette isim, diğer ayetlerde fiil kipinde olmak üzere 85 yerde geçmektedir. Ayrıca, 42 âyette aynı kökten, “güç yetirmek” mânasında kullanılan اِسْتَطَاعَ / istitâa kavramı kullanılmaktadır.⁶

¹ Bkz. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Hzr. Hayrettin Karaman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), el-İnsan 76/1-2.

² Bkz. Mehmet Altın, *Âyetler ve Sûre Bağlamında Kur'ân'ın Rehberliği* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021), 11-13.

³ Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitabu'l-a'yn*, Thk. Abdulhamid Hindavî, (Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiye, 2003), 3, 65; İbn Side, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî. el Muhkem. Thk. Abdulhamid Hindavî, Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiye, 2000), 8, 550; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. Lisânü'l-Arab. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1119), 2, 2720; Firuzabadî, *Kamusu'l-mubîd*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2005), 2, 1025.

⁴ “طَوَّعَتْ لَهُ نَفْسَهُ قَتَلَ أَخِيهِ فَتَنَّمَهُ فَاصْبِرْ مِنَ الْخَائِبِينَ”, “Sonunda nefsi onu, kardeşini öldürmeye sevk etti de onu öldürdü. Böylece hüsrana uğrayanlardan oldu” (el-Mâide 5/30).

⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, (Kahire: İhyau'turas, 1972), 1 ve 2, 594; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 1995), 533.

⁶ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cem*, (Beyrut: Darü'l-ma'rife, 2012), 107.

Aynı kökten gelen “التَطَوُّعُ” kelimesi, iyi göstermek, teşvik etmek, razı olmak ve izin vermek anlamına gelmektedir. İsmi fail olarak gelen “الطَّاعِ” kelimesi itaat eden; “الْمَطُوعُ” kelimesi ise gönülden davranan; “طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ”, iyi ve güzel itaat,⁷ “مُطَاعٌ” kelimesi ise kendisine itaat edilen kişiye denilmektedir.⁸ “نَافَةٌ طَوْعُ الْقِيَادِ” denildiğinde binicisine serkeşlik etmeyen, yumuşak başlı deve kastedilmektedir. “طَوَّعَتْ” kelimesi tıpkı “طَوَّقَتْ” kelimesi gibi olup kolay olmak, boyun eğmek anlamına gelmektedir. “إِسْتَطَاعَ” ise bir şeye güç yetirmek ve yapabilmek anlamına gelmektedir.⁹

Kur'an-ı Kerim'de itaat kelimesinin eş anlamlısı olarak, “gönülden itaat edenler ve el pençe divan duranlar” anlamında “الْقَانِتِينَ” kelimesi de kullanılmaktadır.¹⁰ Bu kelime, sabır ve dürüstlük gibi erdemlerle beraber zikredilmektedir. Dolayısıyla Allah ve Resul'üne gönülden itaat etmek ve boyun eğmek iman etmekle eşdeğer olup mü'minlerin temel vasıflarından biridir. Nitekim İslam dini, Allah Teâlâ'ya itaat etmeyi temel prensip edinerek O'na gönülden teslim olmayı ve ibadet etmeyi esas alan bir dindir. Bu mukaddes din, insanların Allah Teâlâ'yı bilmek ona ibadet ve taatta bulunmak için yaratılmış olduklarını bildirmektedir. Bu bağlamda itaat kelimesi kök ve türevleriyle Kur'an'ın birçok âyetinde yer almaktadır. En büyük şeref ve nimet olan Allah'ın manevî huzuruna kabul edilmek ancak ibadet ve itaat ile olabilmektedir.¹¹

Kur'an'a göre yer ve gök bütün kâinat mutlak bilgi ve kudret sahibi ve her şeyi yaratana itaat etmektedir.¹² Bu itaat, mevcudatın Allah'ın iradesine uygun davranmasıdır. Nitekim insanlar gibi akıl ve irade sahibi olanlar kendi iradeleriyle diğer varlıklar da O'nun kevnî kanunları doğrultusunda ister istemez itaat etmektedirler. Yine Hac suresinde Allah'a itaatın secde etmekle ifade edildiği görülmektedir: “Göklerde ve yerde olanlar, Güneş, Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?”¹³ Bütün bunlara rağmen kâfirlerin Allah'a itaat etmemesi, O'nun varlığını kabul edip iman etmemesi hayret edilecek bir durumdur.

Kur'an'da ayrıca itaat kavramının anlamıyla yakın ilişkisi bulunan “esleme” fiili de geçmektedir.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Bedevi (göçebe) Araplar: İman ettik dediler. De ki: (Siz gerçek manada) iman etmediniz. (Öyle ise: iman ettik demeyin.) Fakat boyun eğdik (teslim olduk) deyin. Çünkü iman, henüz kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Resul'üne (tam) itaat ederseniz, (Allah da) yaptıklarınızdan hiçbir iyi şeyi karşılıksız bırakmaz. Allah, çok bağışlayandır (yürekte iman edenlerin günahlarını affedendir), kullarına karşı merhamet edendir.”¹⁴

⁷ Bkz. en-Nur 24/53.

⁸ İbn Manzur, *Lisan*, 2, 2721.

⁹ İbn Manzur, *Lisan*, 2, 2720.

¹⁰ Bkz. Âl-i İmrân 3/17.

¹¹ Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: Çelik Yayınevi, ts.), 60.

¹² “لَمَّا اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ” “Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.” (Fussilet 41/11; Ayrıca bkz. er-Rahmân 55/6).

¹³ el-Hac 22/18.

¹⁴ el-Hucurat 49/14. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/83.

Bunun anlamı, kâinata tevhidî sağlaması için imanın kalbe girmesi ve davranışlara yansımaları gerekiyor. Demek ki “ben Müslümanım” demekle kişi iman etmiş olmuyor. Bu nedenle bazı bedevilerin çıkar sağlaması veya bazı endişelerinden emin olmak üzere Müslümanların yanında görünüp *أَسْلَمْنَا* / “teslim olduk” demelerinin iman açısından hiçbir değeri olmadığı gibi Allah’a itaat ettikleri anlamına da gelmez. Bu halleriyle tıpkı münafıklar gibi gerçek anlamda iman etmedikleri sadece İslâm’ın hükümlerine teslim oldukları söylenebilir. Çünkü imanın yerleştiği yer kalptir ve her anlamda itaati gerektirmektedir. Teslim olmak ise her ne kadar görünüşte itaat gibi olsa da kalben olmayabilir. Bu kelimedeki kasıt “İslâm” değildir. Bundan kasıt “istislâm” yani teslim olmuş ve boyun eğmiş gibi davranmaktır.¹⁵ Yoksa gerçek anlamdaki İslâm ile imanın aynı olduğu birçok âyetle sabittir.¹⁶ Kur’an’da anlatılan imanın en büyük göstergesi, Allah’a ve Peygamber’e itaat yani boyun eğmektir. Bu da ancak insanın yaratıcısına boyun eğmesiyle mümkün olacağından birçok âyette insan Allah’a itaate ve ibadete çağrılmaktadır. Bu bağlamda itaat, iman ve ibadet kavramları arasında çok güçlü bir anlam bağı bulunmaktadır.

İtaatin anlam çerçevesiyle yakın ilişkisi olan kavramlardan biri de “*biat*”tir. Her ne kadar “-karşılıklı bir sözleşme akdini *كَيْتَابِيَعُونَكَ* kelime bu kalıpla Kur’an’da geçerse de, kelimenin “ ifade etmesinden dolayı- bey’ yani alış veriş kökünden türediği bilinmektedir. “*Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur.*”¹⁷ Hz. Peygamber döneminde daha çok dinî bir mahiyeti olan ve Hz. Peygamber’e itaat etmek anlamında kullanılan biat, Hz. Ebû Bekir’in halifeliğinden sonra siyasî bir mahiyet kazanmıştır. Bu kelime daha sonra bir devlet başkanını seçme yahut bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına biat etme anlamında kullanılmıştır.¹⁸

2. İtaat Edilmesi Gerekenler

İslam inancında, mü’minlerin Allah’a, Peygambere ve Müslümanların kendi içlerinden çıkan ve adaletle hükmeden emir sahiplerine itaat etmeleri ve boyun eğmeleri emredilmiştir. Hal böyle iken iman ettikten sonra Allah ve Peygamber’e itaatten yüz çevirmek imanla bağdaşır bir davranış değildir. Bu durum münafıklara has bir özelliktir.¹⁹ Yüce Allah, münafıklar hakkında şöyle buyurur: “*Allah’a ve Peygambere itaat ettik diyorlar, sonra onlardan bir grup hemen ardından yüz çeviriyor. Bunlar müminler değildir.*” (Nur 24/47). Dolayısıyla Allah’a, Peygambere ve adaletle hükmeden emir sahiplerine itaat imanın gereğidir. Mü’minlerin temel vasfı bu hususta kayıtsız ve şartsız teslim olmalarıdır. Münafıklar ise küfürlerini gizleyerek ve içten hesaplarla itaat ettiklerini söylerler. Fakat hiçbir zaman söz verdikleri gibi davranmazlar.

2. 1. Allah’a İtaat

Kur’an’da sık sık tekrar edilen emirlerin başında Allah’a itaat gelmektedir. İslâm inancında, tek ve gerçek otorite olan Allah’a itaat edilmesi esastır. Çünkü insanın yaratılış amacı Allah’a ibadet etmektir. Sözlükte ibadet kelimesi “boyun eğme, alçak gönüllü olma, itaat, kulluk ve tapma” anlamlarına gelmektedir.²⁰ Dinî bir terim olarak ise insanın Allah’a

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Maturîdî, *Te’vilatu’l-Kur’an*, (İstanbul: Daru’l-Mizân 2006), 20, 78.

¹⁶ "Onlar Müslüman olurlarsa şüphesiz doğru yolu bulmuş olurlar" (Al-i İmran 3/20), "Ben sizin için İslâm’ı din olarak beğendim" (el-Maide 5/3), "Müslüman olan bütün peygamberler Tevrat’a göre hükmederlerdi" (el-Maide 5/44), "Allah kimi doğru yola sevk etmeyi isterse göğsünü İslam ile genişletir" (el-En’am 6/125), "Ey Peygamber! De ki: Müslüman olanların ilki olmam bana emredildi" (el-En’am 6/14), "Müslüman olan bütün peygamberler Tevrat’a göre hükmederlerdi" (el-Maide 5/44). Bu âyetlerde "İslam"dan maksadın iman etmeden itaat etmek olmadığı meydandadır.

¹⁷ Bkz. el-Hucurat 48/18.

¹⁸ Cengiz Kallek, "Biat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 6, 120-124.

¹⁹ İsmail Karagöz, "İtaat Kavramı", *Diyanet İlmî Dergisi*, c. 35, sy. 4, Ekim-Kasım-Aralık 1999, 3.

²⁰ Rağîb el-İsfahanî, *Müfredat*, trc. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 667.

saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak amacıyla ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışları ifade eder.²¹ Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”

“Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Rasûlüne davet edildiklerinde mü'minlerin sözü ancak işittik ve itaat ettik demeleridir. İşte bunlar asıl kurtuluşa erenlerdir.”²²

Gerçek anlamda iman etmek mutlak teslimiyeti gerektirmektedir. Bu âyet, öncesi ve sonrasıyla beraber değerlendirildiğinde, münafıklar ile imanında sadık olan mü'minlerin birbirleriyle kıyaslandığı görülmektedir. Çünkü münafıklar küfürlerini gizledikleri için imanları konusunda sadık değiller. Burada *سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا* / “duyduk ve itaat ettik” ibaresinden kasıt, iman ettik ve gereğini yapacağız diyen sadık mü'minlerin vasfıdır. İlk devir müfessirlerden Mükatil b. Süleyman (ö. 150/767) bu hususta şöyle demektedir: Allah ve Resul'ünün hükmüne karşı kim boyun eğmez ve onlara karşı asi olmaktan çekinirse kesinlikle kurtuluşa erenlerden olur.²³ Müfessir Ebü'l-Berekat en-Nesefî (ö. 710/1310) ise bu konuda şöyle der: Bu ibareden kasıt, kişinin Allah'ın emirlerine karşılık “sözünü işittik emrine boyun eğdik” demesidir.²⁴ Yani, Allah'ı (c.c.) Rab, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) peygamber olarak kabul edip iman eden kişi, Kur'an'ı hayatının merkezine almak, Hz. Peygamber'in sünnetine göre yaşamak zorundadır. Mü'minler böylece her türlü muamelelerinde kitap ve sünneti temel referans olarak kabul ederler.

Mü'minler imanlarının gereği ve boyun eğmenin göstergesi olarak Allah'a ibadet ederler. İbadetin bütün tanımlarında “taat, hudû', zül” kelimelerinin tekrar edildiği görülmektedir. Meselâ Fahreddin er-Râzî (ö. 1149/1210) ibadeti “saygının en ileri derecesi” diye tanımlarken²⁵ Rağıb el-İsfahanî (ö. 934/1008) ibadeti, tezellül etmenin nihâî noktası olarak tanımlamaktadır.²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) ise, ibadet kavramının hem sevgi hem de itaat unsurlarını içerdiğini, bu özelliklerin ikisini birden taşımayan davranışların ibadet sayılamayacağını belirtir.²⁷ Genellikle tasavvufî kaynaklarda yukarıdaki anlamıyla ubûdiyyete daha çok önem verilirken İsfahanî ibadeti “alçak gönüllülüğün en ileri derecesi”, ubûdiyyeti ise “alçak gönüllülüğün dışı vurulması” şeklinde açıklamakta, dolayısıyla ibadeti ubûdiyyetten daha önemli görmektedir.²⁸

Allah'a itaat, mü'min olmanın en önemli özelliğidir. Bu itaat, bireysel ve toplumsal hayatın bütününe kapsamaktadır. Allah ve peygambere itaati emreden âyetlere baktığımızda bunun imanın bir gereği olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da şöyle buyrulur: “Mü'min erkek ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. Onlar iyiliği emrederler, münkeri (dinin yasakladığı ve akli selimin hoş görmediği şeyleri) nehy ederler, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Peygamberine itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir.”²⁹ Mü'minler hayırlı işlerle meşgul olup kötülükten nefret ederler, her an Allah'ı zikreder, kayıtsız, şartsız Allah'a ve Rasulüne

²¹Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19, 233-235.

²²en-Nur 24/51.

²³Mükatil b. Süleyman, *Tefsiru Mükâtil b. Süleyman*, Thk. . Abdullah Mahmut Şemate, (Beyrut: Müessesetu't-tarihü'l-arabiyye, 2002), 3, 205.

²⁴Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâricu't-Tenzîl Hakâiku't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998), 2, 514.

²⁵Fahreddin er-Râzî, *Meftâhu'l-ğayb*, (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1981), 14, 159.

²⁶el-İsfahanî, *Müfredat*, 667.

²⁷İbnKayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, 1, 58.

²⁸Bkz. İsfahanî, *Müfredat*, 667.

²⁹et-Tevbe 9/71.

itaat ederler. Bu ortak özellikler onları münafıklardan ayırır, onları tek bir ümmet haline getirir ve birbirinin dostu kılar.³⁰

Allah-insan ilişkisi, efendi- köle ilişkisine benzemektedir. Ancak kölenin arzu ve isteği olmaksızın efendisine saygısı söz konusudur. Ancak kullukta ise kul tamamen hür iradesini kullanarak ve içtenlikle hem itaat eder hem de Allah'a derin saygıda bulunur. Bu anlamda Allah Mevla, yani efendidir, insanlar O'nun kullarıdır. Bu husus Kur'an'da birçok yerde dile getirilir: "...biliniz ki Allah mevlânızdır."³¹ "Hüküm (egemenlik) sadece Allah'ındır."³² "Allah'tan daha güzel hüküm veren kim vardır."³³ Tabiat kanunlarını (sünnetullah) koyan Allah Teâlâ olduğu gibi temel insan haklarını, evrensel hukuk ve ahlak kurallarını koyan da O'dur. Bu hukuka ve kurallara uymak ve onları uygulamak Allah'ın egemenliğini kabul etmek demektir. Bu bağlamda, mevlanın ve velinin insanlar üzerinde sözü geçer, buyruğu yürür. Söz onundur, hüküm de onundur.³⁴ Bu anlamda egemenliğin, göklerde ve yeryüzündeki hükümlerinin Allah'a ait olduğu üç semavî dinde kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bir kul olarak insanın, Hâkim, Kadir, Rahim, Hâlık olan Allah'a itaat etmesi onun varlık nedeni ve yaratılış gayesidir.

2.2. Peygambere İtaat

İslâm dininin ikinci önemli prensibi peygamberlere iman ve itaat etmektir. Peygamberlerin insanları irşat ve ıslah için Hak Teâlâ tarafından görevlendirildikleri iyice düşünüldüğünde, onlara iman ve itaat etmenin lüzumu, ehemmiyeti kendiliğinden anlaşılabilir olur.³⁵ Allah'ın bir lutfü olarak gönderilen peygamberler ümmetlerini dünyada salâha ahirette felâha ulaştırmak için nasıl mücadele ettikleri Kur'an kıssalarında sık sık anlatılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da sık sık tekrar edilen emirlerden biri de Hz. Peygamber'e itaat ve bağlılıktır. Bu itaat salt peygamberlik kurumundan kaynaklanmayıp, aksine Allah'a itaat etmenin gereğidir. Allah'ın Rasulüne itaat edilmesi akidevî bir zorunluluktur. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın elçisi ve O'ndan gelen emir ve direktiflerin elde edilebileceği tek kaynaktır. O halde Hz. Peygamber'e itaat etmekle Allah'a itaat edilmiş olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde³⁶ Allah ve Resulüne itaat hep birlikte zikredilmektedir. Çünkü peygamber, hiçbir zaman kendi başına hareket etmeyip aksine vahiy ile Allah'tan almış olduğu ilahi emirleri³⁷ olduğu gibi insanlara tebliğ etmiştir. Dolayısıyla peygambere itaat etmek Allah'a itaat anlamına gelmektedir. Çünkü ilahi hükümlerin uygulanması, birer beşer olmakla beraber sahip oldukları üstün mezziyetlerle insanlara en iyi örnek olan peygamberler vasıtasıyla olabilmektedir. Bundan dolayı hidayete ermek ancak peygambere itaat etmekle mümkündür. Nitekim âyet-i kerimede peygambere itaatın ne kadar önemli olduğu açıkça belirtilmektedir.

“قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³⁸ Peygambere uymak onun sünnet-i seniyesini takip etmekle mümkündür. Bu âyette sünnete tâbi olmanın ne kadar önemli ve

³⁰ Ebû'l-‘Ala Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, (İstanbul: İnsan yayınları, ts.), 2, 251.

³¹ el-Enfâl 8/40.

³² Bkz. el-En'am 6/57, 62; Yûsuf 12/40, 67; el-Kasas 28/70.

³³ el-Maide 5/50.

³⁴ Süleyman Uludağ, *İslam-Siyaset İlişkileri*, 3. Baskı, (İstanbul Dergâh Yayınları, , 2014), 149.

³⁵ Bilmen, *İslam İlmihali*, 33.

³⁶ Bkz. en-Nisâ, 4/59; el-Mâide, 5/92; en-Nûr, 24/54; Al-i İmrân, 3/32, 132, Muhammed, 47/33.

³⁷ “O, arzusuna göre konuşmuyor. Bildirdikleri, kendisine vahyolunan bir vahiyden ibarettir.” (en-Necm 53/3).

³⁸ Al-i İmrân 3/30.

gerekli olduğunu çok kesin bir şekilde ilân ediliyor. Şöyle ki: Allah'ı sevdiğini iddia eden kişi, peygamberine itaat etmesi gerekir. Aksi halde Allah'ı sevdiğini söylemenin bir anlamı yoktur. Çünkü muhabbetullah (Allah sevgisi), Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyesine uymayı gerektirir. Evet, Cenâb-ı Hakk'a îmân eden, elbette ona itâat edecek ve itâat yolları içinde en doğru olanı şüphesiz Hz. Peygamber'in gösterdiği yolu takip etmektir.”³⁹

Sevgi, insanın mükemmel gördüğü bir şeye gönlünün alabildiğine akmasıdır. Bu yüzden sevgi, kişiyi sevdiğine ulaştırır ve vesilelere götürür. Burada sevenin amacı, sevgilinin hoşnutluğunu elde etmek ve kızmasından sakınmaktır. Söz konusu Allah sevgisi olunca sevgi, boyun eğme iradesini ve günah işlemekten kaçınma çabasını gerektirir. Gerçek mükemmelliğin Allah'a ait olduğunu bilen bir insan O'ndan gelen her şeyin kendi menfaatine olduğunu düşünür, O'na ve elçisine mutlak itaat eder.⁴⁰

Peygamberler de tıpkı diğer insanlar gibi beşeri özelliklere sahiptirler. Onları farklı kılan ilâhî vahye mazhar olmalarıdır. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: *De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhî vahiyin yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay hâline!”*⁴¹ Bundan dolayı onlara itaat edilmesi gerekmektedir. Ancak onların ilâhî vahye mazhar olmaları onları beşer olmaktan çıkarmaz. Bu bağlamda Hıristiyanların Hz. İsa'yı beşer üstü bir varlık ve tanrısal özelliklerle sevmeleri bir sapkınlıktır. Eğer Allah'ı gerçek anlamda sevselerdi, Hz. İsa'yı bir tanrı olarak değil Allah'ın bir elçisi olarak sever ve ona itaat ederlerdi. Aynı şekilde onun müjdelediği son peygamber Hz. Peygambere de itaat ederlerdi.⁴² Nitekim Hz. İsa göstermiş olduğu tüm olağan üstü hadiselerin Allah'ın izniyle gerçekleştiğini ve bu yüzden kendisine itaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴³

İslam inancında Allah ve Resul'ünden başkasına mutlak itaat yoktur. Ancak, peygamberlerin vahye dayanmayan tasarruflarına itiraz edilebileceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu gibi durumlarda mutlak itaatın gerekmediğini bizzat Hz. Peygamber örneğinde görmek mümkündür. İslam eleştirel mantığa önem veren bir dindir. Yani körü körüne bir şeye bağlanmayı ve bağınazlığı reddetmektedir. İyi ile kötüyü, doğru ile yanlış eleyerek iyiden ve doğrudan yana tavır koymayı prensip haline getiren dinimiz, yapıcı eleştiriyi önemsemektedir. Eleştiriyi engelleyen en önemli sebeplerden birisi, herhangi bir dini grubu temsil eden şahsiyetlerin fikirlerini kutsamaktır. Şurası bir gerçek ki, sahâbe-i kirâm içtihadı kapalı olan naslar ile aklın sahasına giren ve görüş beyan edebilecekleri hususları birbirinden ayırıyorlardı. Buna en iyi örnek; Hubâb b. Münzir b. Cemûh'un Bedir savaşında karargâh kurulurken, karargâhın yerini beğenmeyip Hz. Peygamber'e yaptığı itirazdır.⁴⁴ Burada bir asker olan Hubab'ın ordu komutanı ve Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'e karşı fikrini çekinmeden söylemesi dikkate değer ve takdire şayandır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bu itiraz karşısında bir askerinin bile isabetli ve doğru sözüne değer verip uygulaması, dünyevî işlerde uzmanların görüşlerine ve fikir hürriyetine verdiği değer ayrıca özel bir anlamı bulunmaktadır.⁴⁵

³⁹ Said-i Nursî, *Lem'alar*, (İstanbul: Zehra Yayıncılık 2006), 53-54.

⁴⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Akçağ Yayınları 2013), 2, 426.

⁴¹ Fussilet 41/6.

⁴² Yazır, *Hak Dini*, 427.

⁴³ “...Sizce Rabbinizden bir mucize getirdim. O halde Allah'tan korkun, bana da itaat edin.” Al-i İmrân 3/50.

⁴⁴ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Trc. Abdülvehhâb Öztürk), (İstanbul: Kahraman Yayınları 2014), 2, 355.

⁴⁵ Musa Turşak, *Kur'an'da Özeleştirir*, (Erzurum: İksad Yayınları 2020), 348.

2.3. Ülü'l-emre İtaat

Sözlükte ülü'l-emr, “emir sahipleri” anlamına gelmektedir. Emir kelimesi *يَهِي*/yasaklamanın zıttı olarak bir şeyin yapılmasını istemek, söylemek, bir “iş” ve “buyurma” manalarını içermesi⁴⁶ nedeniyle ülü'l-emr hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade eder. Dinî literatürde halife veya imam başta olmak üzere toplumun üst düzey yöneticilerini, toplumda belli bir otorite sahibi olanları da içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır.⁴⁷ İbn Âşûr'a göre ülü'l-emr, emir ve selahiyet sahibi yani otoriteyi temsil eden güvenilir kişi demektir.⁴⁸

Allah'a ve Resul'üne itaatten sonra üçüncü sırada ülü'l-emre itaat gelmektedir. Müslümanların kendi aralarında seçtikleri ya da yetki verdikleri yöneticilere (ülü'l-emr) denilmektedir. "Ülü'l-emr" kelimesi çok geniş kapsamlıdır. Bu nedenle bunların kim veya kimler olduğu hakkında müfessirler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in şu hadisi ideal bir idarecinin veya ülü'l-emrin kim veya kimler olduğu konusunda bize bilgi vermektedir:

إِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَدْنَاهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامًا عَادِلًا وَأَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ وَأَبْعَدَهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامًا جَائِرًا

“Kıyamet günü, Allah'ın en çok sevdiği ve yer itibariyle O'na en yakını adil imam (devlet reisi), Allah'ın en sevmediği ve yer itibariyle en uzağı ise zalim imam olacaktır.”⁴⁹ Sahabeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)'e göre ülü'l-emr tabiri tüm yöneticileri ifade etmektedir.⁵⁰ İlk devir müfessirlerinden olan Mücahid'e (ö.102/719) göre ülü'l-emr'den kasıt, dinde istinbat yapabilecek bir anlayış, düşünce ve akla sahip olan faziletli âlimlerdir.⁵¹ Mükatıl b. Süleyman'a göre ise ülü'l-emr, Hâlid b. Velîd gibi ordu komutanlarıdır.⁵² Dehhâk (ö. 106/723) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), “وَلَوْ رُدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ”⁵³ âyetini⁵³ delil göstererek ümeranın insanlara dinlerini öğreten âlimler olduğunu söylemektedirler. İkrime (ö.107/725) de bu sözle özellikle Hz. Ebubekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) başta olmak üzere raşid halifelerin kastedildiğini ileri sürmektedir.⁵⁴

Bize göre burada sıralanan görüşler içerisinde âyete en uygun olanın ilk sıradaki görüş yani tüm yöneticilerdir. Ancak burada ilgili âyette yer alan “منكم” sözcüğü üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Zira bu sözcük sebebiyle İslam bilginleri itaat emrini, kendilerine itaat edilecek siyasi otoritenin Müslüman olması şartına bağlamışlardır. Onlara göre bu ifadedeki “منكم” sözü Müslüman bir toplumun kendi içinden çıkan ve yönetim erkini elinde bulunduranlara işaret etmektedir. Bu da Müslüman bir toplumda gayr-i müslim yöneticilere itaatın farz olmadığı anlamına gelmektedir.⁵⁵ Ancak Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a (1878/1942) göre itaatın farz olmaması isyan etmeyi gerektirmez. Bundan dolayı mü'minlerin

⁴⁶ Şükrü Aydın, *Türkçe Çevirileri Bağlamında Kur'an'ı Anlamak*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 58.

⁴⁷ Talip Türcan, "Ülü'l-emr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42, 295-297.

⁴⁸ İbn Aşur, *Tefsiru't-Tabir ve't-tenvir*, (Tunus, Yayınevi nerede? 1984), 7, 98.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed eş-Şeybanî. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001,3/22, 50.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, (Dımaşk, 1984), 2, 117; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, 9, 149.

⁵¹ Mücahid b. Cebr, *Tefsiru el-İmâm Mücahid b. Cebr*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 285.

⁵² Mükatıl b. Süleyman, *Tefsiru'l-Mukatıl b. Süleyman*, (Beyrut: Müessesetü'tarihü'l-arabiye, 2002), 1, 392.

⁵³ "...Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonu (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi." (Nisâ 4/83)

⁵⁴ er-Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, 9, 149.

⁵⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 2, 309.

gayr-i müslim bir muhitte otoriteye karşı isyana kalkışmamaları ve aralarındaki sözleşmeye riâyet etmeleri gerekir demektir.⁵⁶

İslamî sistemde, emîr olan şahıs ya müçtehitir ya da etrafını oluşturan çeşitli bilim dallarına ait bilgin ve müçtehitlerden oluşan bir şura ile hareket etmektedir. Birinci durumda kendisi, hem fakih hem de emirdir. İkinci durumda da emirlik vasfı onda, fakihlik vasfı da kararlarında danıştığı şura heyetindedir. Gerek birinci durumda ve gerekse ikinci durumda karar, İslamî devlet yapısına göre, Allah ve Resulü'nün emir ve yasakları gözetilerek verileceğinden, ümeraya (ülü'l-emr) itaat Allah ve Resulü'ne itaatle beraber zikredilmiştir.⁵⁷

Ülü'l-emre itaat hususunda ön plana çıkan kavramlardan biri de biattır. İslam siyaset felsefesinde idare eden ile idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık anlamına gelen sosyopolitik anlaşmaya biat denilmektedir. İktidarda bulunan başkana İslâm hukuku kapsamında bağlılık sunmayı amaç edinen biatın geçerli olabilmesi için gerekli şartlar bulunmaktadır: Biat akdinin oluşabilmesi için bir yanda halife, diğer yanda biat edenler olmak üzere iki tarafın mevcut olması gerekir. İslâm hukukçuları devlet başkanında bulunması gereken şartları sıralarken; bunları Müslüman ve âdil olmak, ruh ve beden sağlığına sahip olmak, içtihat edebilecek derecede ilmî yeterliliğe sahip olmak, erkek olmak gibi şartlar üzerinde ittifak etmişler. Kureyş kabilesine mensubiyet ve zamanının en faziletli insanı olma gibi hususlarda ise birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu şartlarda meydana gelen herhangi bir eksiklik, şartın esasla ilgili olup olmamasına bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.⁵⁸

Şia bu konuda Ehl-i sünnet mezhebinden farklı düşünmektedir. Şia'nın yalnızca Ehl-i beyt imamlarını öngören ülü'l-emr yaklaşımı, yetki vermede tekelci davranması bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira Şia'ya göre, Hilafet ve imamet, çözümü halka bırakılabilecek sıradan işler olmayıp namaz, hac ve zekât gibi dinin esaslarından biridir. Dolayısıyla Hz. Peygamber kendisinden sonra gelecek imamın ismini söyleyerek ve vasıflarını anlatarak belirtmiştir. Her iki durumda da bu zat Hz. Ali, kendisinden sonra da oğulları ve torunlarıdır. Nas ile belirlenen bu imamlar her türlü günahattan korunmuştur.⁵⁹ Nitekim devrinin Şiâ bilgini sayılan Ebû Ca'fer el-Küleynî'nin (ö. 328/939) ifadesi ile "Allah Teâlâ'ya, Resul'üne, Şia imamlarına ve devrinin imamına iman etmeyen ve onun yolunda kendini feda etmeyen kişi hakkıyla Müslüman değildir."⁶⁰ Dolayısıyla Şia'ya göre tıpkı Allah ve Resul'üne olduğu gibi ülü'l-emre de mutlak itaat etmek gerekmektedir.

Netice itibarıyla denilebilir ki, Ehl-i sünnet inancına göre, aralarında hüküm vermesi için Allah ve Resul'ünü hakem olarak kabul etmek mü'min olmanın gereğidir. Aynı şekilde adaletle hükmeden, Allah ve Resulünün emirlerine göre hareket eden ülü'l-emre itaat etmek de mü'min olmanın şiarındandır.⁶¹ Ancak Şia'nın imamet inancı ve ehl-i beyt'e yaklaşımı ülü'l-emre yaklaşımını da farklı kılmıştır. İslam hukukçularının devlet başkanında bulunması gereken şartlara ilaveten Şia'nın, Hz. Ali ve soyundan olmayı şart koşması onların Ehl-i sünnet'le yollarının ayrılmasına sebep olmuştur.

⁵⁶ Yazır, *Hak Dini*, 3, 98.

⁵⁷ Nurettin Yıldız, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 4, 158.

⁵⁸ Kallek, "Biat", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, 31, 157-158.

⁵⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, (Ankara: Damla Yayınevi 2013), 191, 192; Şükrü Aydın, *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 240.

⁶⁰ Ignaz Goldziher, *el-Akide ve Ş-Şeria fi'l-İslam*, (trc. Muhammed Yusuf Musa v.dğr.), (Kahire 1946), 203.

⁶¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-Beyan an Te'vili ayi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî, (Kahire: Hicr Yayınları, 2001), 17, 343.

2.4. Anne-Babaya itaat

Arapça'da anne-babanın her ikisine birlikte ebeveyn denilmektedir. Ebeveyn kelimesinin tekili olan eb, "kendisinden çocuk olan erkek" (vâlid) anlamına gelir. Ebeveyn ana babayı ifade ettiği gibi ayrıca dede ile baba veya amca ile babayı da ifade etmektedir.⁶²

Toplumun temelini aile, ailenin çekirdeğini de anne ve baba oluşturmaktadır. Anne ve baba çocuğun dünyaya gelmesine sebep olmakta, çeşitli zahmetlerle onu büyütme ve hayata hazırlamaktadırlar. Herkese hak ettiği değeri veren yüce dinimiz, ana ve babaya karşı gösterilmesi gereken saygıyı da en güzel şekilde ortaya koymuştur. Esasen bütün prensipleri insanlar arasındaki sevgi, saygı ve hürmet bağlarını kuvvetlendirme, dayanışma ve yardımlaşmayı sağlama gayesini taşıyan dinimiz anne ve babaya hürmet, itaat ve muhabbet hususuna son derece önem vermektedir.

"Usûl" diye bilinen anne ve babanın çocukları üzerinde birtakım dinî ve hukukî hak ve yetkileri bulunmaktadır. Bu nedenle analık ve babalık ilişkisine dair bazı özel hükümler konulmuştur. Kur'an ve sünnetin işaret ettiği doğrultuda ana babaya iyilikle muamele etme ve onların gönlünü almanın (birrül-vâlideyn) diğer bazı dinî sorumluluklarla mukayesesini yapılmıştır. Birrül-vâlideyn/ana-babaya iyilik farz-ı ayn olduğu için normal hallerde farz-ı kifâye sayılan cihaddan bile üstün tutulmuş, bu konuda ana babanın muvafakati ile ancak cihada gidilebilmiştir.⁶³ Ana ve babaya itaat konusunda Allah Teâlâ en güzel ölçüyü koymuştur:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine öf bile deme; onları azarlama. İkisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek üzerine tevazu kanadını ger ve Rabbim, küçüklüğümde onlar beni, nasıl yetiştirmişlerse sende onlara merhamet et! diye dua et."⁶⁴

Bu âyette geçen "قَضَىٰ" kelimesi çok kapsamlı bir emri ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın kendisinden başka bir ilaha tapılmasını yasaklamakla beraber kendisine ibadet edilip boyun eğmeyi ve itaat etmeyi de emretmektedir. Çünkü mahlûkatta, Allah'ın vahdaniyetini, rububiyetini ve ulûhiyetini gösteren binlerce delil bulunmaktadır. Bundan dolayı ibadete, ulûhiyete ve rububiyete layık ve müstahak tek varlık Allah'tır. Ancak Allah'a ibadet etmenin hemen akabinde anne ve babaya iyiliğin tavsiye edilmesi dikkate şayandır. Yani, anne ve babaya iyilik yapmak, meşru isteklerini yerine getirmek, yaşlı ve düşkün iken onlara hizmet etmek nerdeyse Allah'a ibadet ile eşdeğerdir.

Başka bir âyette⁶⁵ Allah ve Resulü'nün emri karşısında erkek olsun kadın olsun hiçbir mü'minin seçim hakkı olmadığı, mutlak itaat etmekle yükümlü oldukları beyan edilmektedir. Böylece Allah'a (c.c.) itaatın ibadet ile aynı anlamda olduğu görülmektedir. Ancak Allah'ın dışındakilere ibadet söz konusu olmazken itaat edilebileceği, yapılan itaatın asla ibadetle aynı anlamda olmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü Allah'tan başkasına itaat caiz iken ibadet etmek caiz değildir. Buradaki itaat, Allah'ın rızası kapsamında özellikle anne ve babanın

⁶² el-İsfahânî, *el-Miǧfredât*, 59.

⁶³ Vecdi Akyüz, "Ana Baba (Ebeveyn)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3, 101-103.

⁶⁴ el-İsrâ 17/23-24.

⁶⁵ Bkz. el- Ahzâb, 33/36.

şöylediğini yapmak, onlara boyun eğmek ve sadakat göstermektir. İbadet ise, Allah'a mutlak teslimiyet, boyun eğme ve şükretmedir.⁶⁶

Allah Teâla, anne ve babaya itaat etmeyi, onlara iyilik yapıp şefkatle yaklaşmayı emretmektedir. Örfte iyilik, herhangi bir kişiye aleyhinde olmayan bir şeyle muamelede bulunmaktır. Ancak ana ve babaya iyilik bu anlamdan daha kapsamlıdır. Onlara iyilik, tıpkı Allah'a şükretmek gibi şükretmektir. Yoksa örfteki salt iyilikten ibaret değildir. Nitekim aşağıdaki âyette Allah Teâla, kendisiyle beraber anne ve babaya şükredilmesini emretmektedir: “إِن شَكَرْتُمْ لِي وَإِلَٰهِيَّ” *“Hem bana, hem anne ve babana şükret.”*⁶⁷ Çünkü şükür verilen nimet ve yapılan iyiliklere karşı bir vefa borcu ve bir karşılıktır. İnsanı gerçek anlamda Allah yaratsa da onun dünyaya gelmesine anne ve babası vesile olmaktadır. Bu bağlamda, anne ve babanın çocuklarını bin bir meşakkatle besleyip büyütmeleri, onları terbiye edip her türlü kötülükten korumalarına karşılık çocukların da özellikle ihtiyaçlarını göremeyecek kadar zayıf ve düşkün oldukları yaşlılıkta itaat edip onlara iyilikte bulunmaları onlar için bir teşekkür mahiyetinde mükâfattır.⁶⁸

Evlatları için ömrünü harcayan anne ve babanın, bin bir zahmetle yetiştirdikleri çocuklarından bekledikleri en tabii vazife, itaattir. Ancak anne ve babaya itaat Allah ve Resul'üne olduğu gibi mutlak olmayıp meşru dairede olması gerekir. Eğer anne ve babanın isteklerinde Allah'ın emirlerine bir aykırılık yoksa evlada düşen, hemen onlara itaat etmesidir. Bundan dolayı anne ve babaya hayır ve iyilik yapmak ibadet hükmündedir. Anne ve babaya itaat ise, Allah'a (c.c.) itaat şartına bağlanmıştır.⁶⁹

2.5. Kocaya İtaat

Allah Teâla, Adem'i yarattıktan hemen sonra, huzur bulmaları ve birbirlerine dayanıp yaşayabilmeleri için kendi cinsinden eşini yaratmıştır. Nitekim Kur'an, erkek ve kadının huzur ve sevgiyi ancak karşı cinsle elde edebileceğini bildirmektedir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

*“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet yaratması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”*⁷⁰

Aile, karı kocanın birbirlerinden faydalanmalarına ve birlikte yaşamalarına imkân sağlayan bir müessesedir. Kur'an'da huzur, sevgi ve merhametin aile hayatıyla elde edilebileceği belirtilerek insanlar evliliğe ve aile kurmaya teşvik edilmektedirler: *“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfü geniş olandır, hakıyla bilendir.”*⁷¹ Hz. Peygamber de *“Ey gençler! Sizden evlenmeye güç yetirenler evlensin”*⁷² diyerek insanları evlenmeye teşvik etmiştir. Nikâh akdinin hem dinî hem de dünyevî birçok faydası olduğu bilinmektedir. Kadınların himaye edilmesi, nafakalarının verilmesi, nefsin zinadan korunması, çocukların sıcak bir ev ortamında büyütülmesi gibi hususlara ancak meşru bir zeminde kurulmuş aile müessesesi ile mümkündür.⁷³

⁶⁶ el-Maturidî, *Te'vilat*, 2, 252.

⁶⁷ Lokman 31/14.

⁶⁸ el-Maturidî, *Te'vilat*, 2, 253; Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 27, 148.

⁶⁹ Halil Atalay, “Anne-babaya itaat ve Hürmet”, *Mehir*, İlkbahar 1999, 51.

⁷⁰ er-Rum 30/21.

⁷¹ en-Nûr 24/32.

⁷² İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

⁷³ Mehmet Selim Aslan, *İslam Aile Hukuku*, 3. Baskı, (Bursa: Emin Yayınları 2019), 18.

İnsan yaratılış itibarıyla medeni yani sosyal bir varlıktır. Toplumsal bir varlığa ihtiyaç duymaktadır. Toplumun en küçük birimi de ailedir. Aile toplumun temel taşıdır. Güçlü toplumlar güçlü ailelerden oluşmaktadır. İslam dini, aileye pek önem vermektedir. Aile fertleri, başlıca karı ile kocadan ve bunların çocuklarından oluşmaktadır. Dolayısıyla bir arada yaşayan aile fertlerinin karşılıklı hak ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Kocanın başlıca görevleri, hanımı ile güzel geçinmek, onu korumak, nafakasını temin ederek kendisine sadakatten ayrılmamaktır. “Sizin en hayırlınız, kadınları hakkında hayırlı olanınızdır”⁷⁴ diye buyuran Hz. Peygamber bu konunun önemini vurgulamıştır. Kadın ise, kocasının meşru isteklerini yerine getirmesi, onun namusunu, onurunu koruması, haline kanaat edip israftan kaçınması gerekir. Kur’an’ın değişik ayetlerinde karı-koca arasındaki ilişkiye değinmektedir.⁷⁵ Karı-koca arasındaki ilişkiler anlaşmazlığa ve çatışmaya dönüşmeden mutlu bir evlilik hayatının yaşanabilmesi için, eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını ve haklarını iyi bilmeleri ve bu esaslar çerçevesinde hareket etmeleri gerekmektedir.⁷⁶

Aile müessesesinin asıl ve kurucu iki unsuru olan karı-kocanın, birbirine karşı hak ve sorumlulukları olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda karı ve koca, aile içindeki misyonuna uygun yeteneklerle yaratılmışlardır. Yani Allah her iki cinse farklı alanlarda üstün yetenekler vermiştir. Erkekler, ailenin geçimini sağlama ve dış tehditlere karşı aileyi koruma gibi daha çok dışa yönelik sorumluluklarına uygun yeteneklerle yaratıldıkları görülmektedir. Kadınlar ise başta annelik misyonuna uygun içe dönük özellikleri ve şefkat yetenekleriyle temayüz etmektedirler. Dolayısıyla evde baba otoriteyi temsil ettiğinden egemenlik hakkı ona verilmiştir. Bu nedenle koca ailesindeki egemenlik yetkisinden dolayı karısının üzerine egemendir. Yoksa bu egemenlik ataerkil bir toplum olan cahiliye Araplardaki keyfi uygulamalara izin veren salt bir cinsiyet egemenliği değildir. Kur’an bu mutlak hâkimiyet anlayışına son vererek, karı-koca arasındaki hiyerarşik ilişkiyi, eşitler arası bir ilişki olarak yeniden kurmuş ve bu ilişkiyi ahlaka ve hukuka bağlamıştır.⁷⁷ Dolayısıyla kadının kocasına meşru dairede itaat etmesi gerekmektedir. Ancak kadın isyankârsa, ailenin bütünlüğü ve selameti için üç aşamalı bir uyarı sistemi devreye girer.

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

“Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.”⁷⁸

Âyetteki “kavvâm” sözcüğü, “kâim” kelimesinin mübalağa siygasıdır; “kâme ‘ale’l-mer’e” ifadesi “kadını gözetti”, “kadının geçimini üstlendi” anlamlarına gelir. Kavvamlık, “koruyup kollama, bakıp gözetme” işini üstlenmedir. Bu gözetime âyette gösterilen gerekçe “erkeklerin servetlerinden eşleri için yapabilecekleri harcama”dır. Çünkü erkek ailenin geçimini sağlamakla yükümlü olması nedeniyle servet girdisi kadınlardan daha fazladır. Erkeğin evin geçimini sağlaması ve dışarıda aileyi temsil etmesi ona kavvam/koruyuculuk rolü konusunda avantaj sağlamakla birlikte egemenlik konusu bu iki hususa indirgenemez. Bunların yanında erkeğin fiziğinden kaynaklanan biyolojik gücü de ilave bir gerekçe olarak yorumlanabilir. Burada fitrat ve yaratılıştan yüklenen roller temel gerekçedir. Erkekler kadınlardan, kadınlara verilmeyen veya az verilen bazı doğal nitelik ve güçlere sahip oldukları için üstündürler. Yoksa bu onların şeref ve fazilet bakımından üstün oldukları anlamına

⁷⁴ Tirmizî, “Rada”, 11; İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

⁷⁵ Bkz. en-Nisa 4/34, 35, 128, 130; el-Bakara 2/227; Teğabün 64/14.

⁷⁶ Hasan Haliloğlu, *Nesefti’ye ve İcî’ye Göre Kur’an-ı Kerim’de Evlilik Hükümleri*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 262.

⁷⁷ Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına göre Kur’an*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 443.

⁷⁸ en-Nisâ 4/34.

gelmez. Erkek sahip olduğu doğal nitelikler nedeniyle, ailenin kavvam'ı yani reisidir. Kadın da doğal niteliklerindeki bazı eksiklikler nedeniyle, kendi güvence ve güvenliği için ona tâbi olmak zorundadır.⁷⁹

Bu bağlamda, Allah Teâla, erkek ve kadını yaratılış açısından farklı yaratması, kimisini kimisinden üstün yeteneklerle yaratması her birisinin misyonuyla alakalı bir durumdur. Erkeğin kadında bulunmayan bazı fitrî üstünlüklere sahip olması kadını erkeğe daha fazla bağımlı ve muhtaç hale getirmiştir. Çünkü kadın fitraten zayıf olduğu için erkeğin korumasına muhtaçtır. Dolayısıyla erkeğin evde aile reisi olarak egemen olması doğaldır. Bu nedenle kadının kocasına meşru dairedeki itaati kadının lehinedir. Ancak her şeyden önce Allah'a itaat edilir. Bu bağlamda koca, karısına Allah'ın emirlerine aykırı bir şey yapmasını emrettiğinde, kadının ona itaat etmesi zorunlu değildir.

3. İslam İnançında Bilgi-İktidar İlişkisi

Tarih boyunca devletleri yöneten amirlerin, kralların ve sultanların en yakınında âlimler ve din adamları bulunmuşlardır. Yönetim erkiyle iç içe olan bu zümre, çoğu zaman yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirdikleri gibi bazen de onlarla karşı karşıya gelmişlerdir. İslam siyaset düşüncesinde ise din ve devlet işleri hep iç içe olmuştur. Yani bu işler net çizgilerle birbirinden ayrılmamıştır. Hz. Peygamber, bir yandan peygamberlik vazifesini yaparken diğer yandan insanların dünyevi işlerini de yürütmekteydi. O, kimi zaman bir aile reisi, kimi zaman ordu komutanı, kimi zaman bir öğretmen kimi zaman da insanlar arasında adaletle hükmeden bir kadıydı. Bu nedenle Hz. Peygamber Medine'ye gider gitmez hemen bir mescid inşa etmiş ve kamuya ait bütün işleri oradan icra etmiştir. O'ndan sonra göreve gelen dört büyük halife de bu geleneği sürdürmüşlerdir. Gerek Hz. Peygamber gerekse Hülefa-ı Raşidin devlet işlerini vahye uygun olarak yürütmüşlerdir. Hatta Hz. Ebubekir halife olarak okuduğu ilk hutbesinde, “ben sizin en iyiniz olmadığım halde başınıza seçildim. Allah ve resülüne uygun davrandığım müddetçe bana itaat ediniz. Aksi halde sakın bana itaat etmeyin”⁸⁰ diyerek itaatın genel ilkelerini ortaya koymuştur. Diğer halifeler de benzer ifadeler kullanmışlardır. Böylece bir taraftan devletin resmi ideolojisini İslam olarak belirlerken diğer taraftan da halifeliği sürdürme meşrutiyetini Allah'a ve Hz. Muhammed'e itaate bağlamışlar.⁸¹

Kur'an-ı Kerim'in buyruklarına ve Hz. Muhammed'in yoluna tabi olacağını, kendisinden önceki iki halifenin yolunu takip edeceğini söyleyerek halife olan Hz. Osman ve son halife Hz. Ali dönemlerinde de devletin dine hizmet görevi teoride değişmediyse de pratikte ilk iki halife gibi başarılı olmamıştır. İç karışıklıklara sahne olan bu dönemde dini hassasiyet ve yönetim bazında bazı sorunlar meydana gelmiştir.

Emeviler döneminde daha başlangıçta Muaviye b. Ebi Süfyan'ın girişimleriyle Hz. Muhammed ve raşid halifeler dönemine nazaran din-devlet ilişkileri değişti. Devlet dine hizmet etme alanı olmaktan çıktı ve kendisine bir siyasal alan doğurdu. Siyasal alanlı yeni devlet, kendisini korumak için kabile değerlerini ve lüks yaşantıyı dine hizmetin önüne koydu. Emevilerden sonra yönetimi devralan Abbasilerde de durum pek farklı olmadı. Halifeliğin Kuryeş kabilesinin Abbasi kolunun hakkı olduğunu iddia ederek mevcut rakiplerini devre dışı bırakan Abbasi halifeleri, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduklarını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Böyle bir halife anlayışı, yetkileri sınırsız, halka karşı sorumluluğu olmayan ve devletle özdeş hale gelmiş, meşrutiyetini Allah'tan aldığını iddia eden Abbasi sultan anlayışının temeli oldu.⁸²

⁷⁹ Mevdudî, *Tefhim*, 4, 357; Yazır, *Hak Dini*, 3, 77.

⁸⁰ M. Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, (çev. Ahmet Meylânî), (Konya: İslami Neşriyat, ts.), 4, 240.

⁸¹ Şefaettin Severcan, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, (İstanbul: Siyer Yayınları 2018), 1, 290.

⁸² Severcan, *İslam Tarihi*, 1, 292.

İslam medeniyetinin temel özelliği bilgiye dayanması ve akla uygun olmasıdır. Peygamberlerin varisleri olan ulema, “fıkıh ilmiyle meşgul olan, şer’î hükümlerin tatbikinden sorumlu, her alanda ilmi aktiviteler gerçekleştiren, dinî bir kimliğe sahip âlimleri ifade etmektedir.” Dolayısıyla İslam medeniyetinin asıl aktörleri âlimlerdir. Ümera ise, “idari ve mali işlerden sorumlu, ülkenin asayiş ve düzeninden sorumlu yöneticiler sınıfını (devlet başkanı, vali, yüksek rütbeli askerler vs.) ifade etmektedir.”⁸³ Müslümanların çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i Sünnet anlayışına göre bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin meşruluğu, Hz. Peygamber’in sünneti ekseninde olma şartına bağlıdır.

Başlangıçta din ve devlet işlerinin tek elden yürütülmesi ve devlet işlerinin dinî kurallara göre yürütülmesinden dolayı ulema-ümera ayrımı yapılmamıştır. Devlet işlerinin adalet üzere yürütülmesi ve kamu harcamalarının şeri kurallara göre şeffaf bir şekilde yapılmasını esas alan bu yönetim tarzı tek elden yürütülmüştür. İslam siyaset felsefesinin genel yapısı içinde “ilim” ümeranın vasıflarından biri, hatta ilki olarak değerlendirilir. Hz. Peygamber’in döneminin temel özelliği olan bu durum onun vefatından sonraki dört halife döneminde de devam etmiştir. O’nun vefatından hemen sonra Müslümanlar, Hz. Ebubekir’i halife olarak seçmeleri bu makamın Müslümanlar açısından ne kadar önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir. İmam veya halife belirledikten sonra ona itaat bizzat Hz. Peygamber’e itaat olarak algılanmıştır.⁸⁴

Raşid halifeler ve adil sultanlar, yönetimlerinin adil olması halinde ulema buna itiraz etmemiş, hatta adil sultanlara övgüler yağdırmış ve onlara itaat etmişler. Adaletin sağlanmasında bu övgülerin payı büyük olmuştur. İyi bir hükümdarın ideali adil olmaktır. Adalet ve infafta, hak ve hukuka riayet eden bir hükümdara: “hâkimiyet Allah’ındır” deyiş karşı çıkan ve onu eleştiren âlim olmamıştır. Yönetim adaletli ve hakkaniyetli ise genel anlamdaki ilahi irade ve hâkimiyet zaten gerçekleştiriyor demektir.⁸⁵ Dolayısıyla yönetim erkini elinde bulunduran yöneticiler, kendi adına değil Allah ve Resul’ü adına hareket edip adaletle hükmettikleri müddetçe kendilerine itaat edilmesi dinî bir vecibedir.

“Benden sonra hilafet otuz yıldır, ondan sonra meliklikdir”⁸⁶ hadisi bir gerçeğe işaret etmektedir. Birinci nesil sahabe dönemi sonrasında İslam coğrafyasında gün geçtikçe bilimin ilim, irfan hikmet denkleminde uzaklaşıp materyalist alana taşınmasıyla ortaya çıkan bilim krizi geleneksel bilim anlayışına yaklaşımı da etkilemiştir. Bu yeni ve problemlili yaklaşım ehl-i küfrün İslam’a karşı olumsuz yaklaşımlarla da desteklenince ortaya çıkan tablo tarihle bağdaşmayan bir görünüme sahip olmuştur. Bu bağlamda, hilafetin saltanata dönüştüğü ve uhrevi endişelerin arka plana atıldığı, ehliyet ve liyakat açısından yetersiz amirlerin başa geldiği Emeviler döneminde bilgi-iktidar mücadelesi de başlamıştır. Devlet işlerinde adaletin uygulanmaması bu mücadelenin omurgasını teşkil etmektedir.

Her şeyden önce, umera ve ulema arasındaki nüfuz mücadelesinin mahiyetini anlamak için İslam’da dinî ve dünyevî alan şeklindeki bir ayrımın olup olmadığına bakmak gerekir. İslam siyaset düşüncesinde din-dünya, din-mülkiyet ya da din-devlet şeklindeki ayrımın Hristiyan düşüncesindeki kilise-devlet arasındaki ayrım ile aynı şekilde olmadığı bir gerçektir.⁸⁷ Dinî iktidarı ve Müslüman halkı temsil eden ulema ile dünyevî iktidarı temsil eden ümeranın–başlangıçta böyle bir ayrım söz konusu değil iken- sonraki tarihsel süreçte ortaya

⁸³ Adem Çaylak, “İslam Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)-İktidar (Umera) İlişkisi: Ebu Hanife Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, KOSBED, 2019, 38

⁸⁴ Şerafettin Gölçük - Süleyman Toprak, *Kelam*, 9. Baskı, (Konya: Tekin Kitapevi), 2016, 386.

⁸⁵ Uludağ, *İslam-Siyaset İlişkileri*, 154.

⁸⁶ Ebû Davûd, “Sünnet”, 8; Tirmizî, “Fiten”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: 1315), 5, 220, 221.

⁸⁷ Vejdî Bilgin, İslam Tarihinde Politik ve Dini Dil Üzerinden Nüfuz Mücadelesi, *Dini Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14 (1). 2014: 9.

çıktığı ve kırılma noktaları olduğu bir gerçektir. Ebu Hanife (699/767) ve Ahmed b. Hanbel (780/855) gibi muhalif kimliği ile bilinen ve canı pahasına hakkı söylemekten çekinmeyen âlimlerin bu olaya fikhî açıdan yaklaşımları ve takındıkları tavır büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden Ebu Hanife baş kadılığı, İmam Malik de Muvatta' adlı eserinin devletin yasa kitabı olmasını ve mezhebinin devletin resmi mezhebi statüsünde görülmesini kabul etmemişlerdir. Böylece onlar gerçekleri ifade etmekten taviz vermemek adına kendi dönmelemlerindeki iktidarlara sırtlarını dayamamışlardır.⁸⁸

Hemen hemen her devirde İslam siyasetçi ve idarecileri ile İslam hukukçuları birbirlerini olumlu veya olumsuz etkilemişlerdir. Aslında bu etkileşim İslam hukukçularının ahiret saadeti, siyasetçilerinin de dünya saadeti görev ve misyonlarından kaynaklanmaktadır. Birbirinden farklı olan ahiret ile dünya ancak adalet ile dost olabilirler.⁸⁹ İslam siyasi tarihinde bilgi-iktidar mücadelesi adaleti tesis eden ümera lehinde sonuçlanmışsa da, bu mücadelede Ebu Hanife'nin hem Emevi hem de Abbasi zulmüne karşı sergilediği tavır, İslam siyasî tarihinde bu şekilde tavır koyan ulema açısından dikkate değer bir örnektir. Ebu Hanife, ümeranın kendisine teklif ettiği makam ve mevkîyi, hakikat ve adaleti gerçekleştirme uğruna elinin tersiyle reddetmiştir. İktidarların adaletsiz uygulamalarına alet olan bir bilgin olmak yerine, amirlerin tüm yanlış icraat ve keyfi uygulamalarına karşı çıkararak canı pahasına doğruları söylemekten çekinmemiştir. Ebu Hanife'nin ulema-ümera ilişkisindeki bu asil duruşu, İslam siyaset tarihinde önemli bir problem olan bilgi-iktidar sorununu doğru anlamaya önemli bir katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde bu tavır, Müslümanların adil ve şeffaf bir yönetim tesis etmenin önündeki engelleri aşmak ve ulema-ümera ilişkisinde olması gereken mesafeyi korumak açısından da katma değeri yüksek olan bir husustur.⁹⁰

4. İslam'da Ülü'l-emre İtaatin Hukuki Boyutu

Kur'an ve sünnetle sabit olan ve tüm Müslümanları ilgilendiren ülü'l-emre itaat konusunun daha hicri ilk asırdan itibaren gündemi işgal ettiği görülmektedir. Bundan dolayı her konu gibi ülü'l-emre itaat konusu da İslam hukukunda yerini almıştır. Nitekim İslam âlimleri bu konuyu Kur'an-ı Kerim'de geçen şu iki âyete dayandırarak çerçevesini çizmektedirler. Bunlardan Nisa 59. âyette

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

*"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlün'e arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."*⁹¹

Bu âyet, İslâm'ın dinî, kültürel ve siyasî sisteminin esasını oluşturmaktadır. Âyette, "Allah'a ve Peygambere itaat edin" denilmiş ancak "ülül-emre itaat, peygambere itaat ile birlikte zikredilmiş ve "minküm" (sizden) vasfı şartına bağlanmıştır. Böylece devlet yetkililerinin "sizden" vasfı ile vasıflanmış olmaları, Müslüman olmak şartıyla onlara yöneltilecek itaatın Allah'a ve Peygamber'e itaat etmeye dayalı olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla itaatın farz olabilmesi için ülü'l-emrin müslüman olması ve emrettiği şeyin Allah ve Peygamberin emriyle örtüşmesi, İslam'a ve akliselime uygun olması gerekir.⁹²

⁸⁸ Şükrü Aydın, *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 306.

⁸⁹ İbrahim Barca, *Adil Siyaset ve İnsan Hakları*, (Siyer Yayınları: İstanbul, 2019), 90.

⁹⁰ Çaylak, "İslam Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)-İktidar (Ümera) İlişkisi...", 5.

⁹¹ en-Nisâ 4/59.

⁹² Seyyid Kutub, *Fî Zilâl'il-Kur'an*, Çev. Salih Uçan, Mehmet Yılmaz, Vahdetin İnce, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989), 3, 129; Karagöz, *Dini Terimler*, 45.

Âyetteki sıralamaya göre, itaat edilmesi gereken üçüncü şahıslar, ülü'l-emr diye tarif edilen, Müslümanların tensipleriyle görevlendirilen amirler, kadılar, âlimler ve ordu komutanlarıdır. Ehl-i sünnet inancına göre, meşru dairede kaldıkları ve adil davranıp Allah'ın emirlerine bağlı kaldıkları müddetçe bunlara itaat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Hadislerde belirtildiği gibi, "Allah'a isyan edene itaat edilmez"⁹³ ve "İdareciler dinen isyan sayılabilecek bir emir verirlerse, o emir ne dinlenir ne de o kişiye boyun eğilir"⁹⁴ şeklinde bir ifade kullanılarak, yöneticilerin hem din tarafından tasvip görmeyen emirlerine hem de o emri veren yöneticilere itaat edilmemesi ifade edilmiştir.⁹⁵ Yani içeriğinde günah barındıran emirleri veren ve meşruiyetini kaybeden amire itaat edilmez. Nitekim Hz. Ebubekir, halife seçildiğinde, kendisine itaat edilmesini Allah'a itaat etmesi şartına bağlı kılarak Müslümanlardan biat almıştır.

Fıkıh üsulu ilmi açısından bu âyeti esas alan fakihler edille-i şeriyeyi dörde ayırmaktadırlar; kitap, sünnet, icma ve kıyas. Âyet bu dört delili sırasıyla dile getirmektedir. "اطيعوا الله وأطيعوا الرسول" ifadesiyle kitap ve sünnete işaret etmekte ve bu iki kaynağa mutlak itaati gerektirmektedir. "وأولى الأمر منكم" ifadesi de icma'nın hüccet olduğunu göstermektedir. Buna delil olarak, Allah'ın kesin olarak ülü'l-emre itaati istemesidir. Allah (c.c.)'ın bu emri, ülü'l-emrin, kendisiyle görüşülebilen ve kendisinden istifade edilebilen biri olduğunu göstermektedir. Yoksa Şia'nın iddia ettiği kayıp masum imam değildir. Bu olsa olsa "ehlül-hal vel-akd"⁹⁶ olabilir. Bu da icma'nın bir hüccet olduğunu göstermektedir.⁹⁷

Fahreddin er-Razi'ye göre "ülü'lemr", emirler ve sultanlardır. Ona göre insanları zaten emirler ve sultanlar yönetmektedirler. Ancak, bir önceki âyette emanetin ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi kaydı ve Hz. Peygamber'in amirlere itaati tavsiyesi göz önünde bulundurulduğundan kıyasla ülü'l-emr'in amirleri kapsadığını göstermektedir. Ancak amirlere itaat, Allah ve Resul'üne itaat gibi mutlak olmayıp, evladın ana babasına itaati gibi hak üzere ve meşru dairede olmaları şartıyladır. Bu durumda tıpkı Allah ve Resul'üne itaat edildiği gibi amirlere de itaat edilmesi dinî bir gerekliliktir.⁹⁸

Yukarıda yer verildiği üzere kitap ve sünnet yöneticilere itaati, haklı sebeplerle sınırlandırmıştır. Yetki dışı istekler ve bunun yerine getirilmesi için başvurulacak yöntemler dini, ahlakî ve hukukî yönden geçersizdir ve herhangi bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla Allah ve Resul'üne itaat mutlak iken yönetici pozisyonunda bulunanlara itaat belli kriterlere ve ilkelere bağlanmıştır. Bunlar; yöneticinin Müslüman olması, emirlerinin kitap ve sünnete uygun olmasıdır.⁹⁹

Bu âyette geçen, "bir konuda çekişirseniz" ifadesinden kasıt; herhangi dinî bir konuda yetki verdiğiniz idarecilerinizle ihtilafa düşerseniz, Kitap ve Sünnete başvurun. Allah Teâlâ'nın, 'idareciye itaat edin' konusundaki emri zalim idarecileri kapsamaz. Çünkü yaratıcıya isyan (itaatsizlik) olan yerde, yaratıklardan hiçbirine itaat edilmez. Zalim idarecilerden emanete riayet etmeleri ve adalet ile hükmetmeleri beklenemez. Bunlar, hiçbir konuyu ne Kitab'a ne de Sünnet'e arz etmezler. Nefsanî arzuları, kendilerini nereye sürüklerse onun

⁹³ İbn Mâce, "Cihad", 40.

⁹⁴ Buhâri, "Ahkâm", 4.

⁹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, (İstanbul: İFAV Yayınları 2017), 1, 300.

⁹⁶ Devlet Başkanını Seçmek ve Gerektiğinde Azletmekle Yetkili Olan Heyet Anlamında İslâm Hukuku Terimi. (Abdülhamid İsmail el-Ensârî, "Ehlül-Hal ve'l-Akd", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10, 539-541).

⁹⁷ er-Râzî, *Mefatihu'l-gayb*, 10, 151.

⁹⁸ er-Râzî, *Mefatihu'l-gayb*, 10, 151.

⁹⁹ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2016), 157.

peşinden giderler. Dolayısıyla, söz konusu idareciler Allah ve Resûl'ü nezdindeki ülü'l-emr niteliğini kaybetmişlerdir.¹⁰⁰

Bu tavsiyenin, Yahudilerin ahlâkî ve dinî durumlarını eleştiren pasajdan sonra gelmesi manidardır. Müslümanların bilmeden onların kötü durumlarına düşmelerine karşı dikkat çekilmiştir. “Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, râbiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîb'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”¹⁰¹ Bunun anlamı şudur: Bir toplum, Kur'an ve sünneti kulak ardı ederek bunların hükmüne aldırılmaksızın yönetici ve dinî liderlere düşüncesizce itaat ederse, Allah ve Rasûl'ü'ne isyan etmiş sayılacağından İsrailoğulları'nın kötü akıbetine uğramaktan kurtulamaz.¹⁰²

Allah Teâlâ'nın, adaletle hükmeden amirlere itaatın mahiyetiyle ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır: Enes b. Malik'ten (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “(başınızdaki kişi) kafası kuru üzüm tanesi gibi olan Habeş kölesi olsa da onu dinleyin ve ona itaat edin.”¹⁰³ Hz. Peygamber, başka bir hadiste “ister hoşuna gitsin veya gitmesin kötülüğü emretmediği müddetçe Müslümanın emir sahiplerini dinlemesi ve itaat etmesi gerekir. Aksi takdirde itaat etmesi gerekmez”¹⁰⁴ diye buyurmaktadır. Hz. Ali de bu konuda şöyle demektedir: “imamın görevi Allah'ın kitabıyla hüküm vermesi ve emanete riâyet etmesidir. Böyle yapması halinde insanların da onu dinlemesi ve ona itaat etmesi gerekir.”¹⁰⁵ Ubâde b. Sâmit'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Biz, Allah'ın Resul'üne, zorlukta ve kolaylıkta, yoklukta ve varlıkta itaat edeceğimize ve onu kendimize tercih edeceğimize, herhangi bir işte ehil olanla tartışmayacağımıza, kınayıcıların kınamasına aldırılmadan her halükarda hakkı söyleyeceğimize dair ona biat ettik.”¹⁰⁶

Allah Teâlâ, idarecilere, emanetleri ehline vermelerini ve adaletle hükmetmelerini emrettikten sonra, insanlara da o idarecilere itaat etmelerini ve onların kararlarına uymalarını emretmektedir. “Sizden olan idareciler”den kasıt, âdil idarecilerdir. Çünkü Allah ve Resûl'ünün, zalim idarecilerle hiçbir ilişkisi olmadığından onlara itaat gerekmez. Allah ve Resûl'ü ile ancak Hulefâ-i Raşidîn gibi adaleti tercih, hakkı yeğleme, bu ikisini emretme ve gereğini yerine getirme konusunda onlara uyan yöneticiler bir arada kullanılabilir. Nitekim bu halifeler şöyle diyorlardı: “Ben aranızda adaletle hükmettiğim sürece bana itaat edin, adalete aykırı davrandığımda ise bana itaat etmek zorunda değilsiniz.”¹⁰⁷ Bundan dolayı Maverdî (ö. 450/1058), yönetilenlerin yöneticiye itaatının önkoşulunun yöneticinin adaletli olmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Maverdî, yöneticilerin her hâlükârda adil olmaları gerektiğini vurgulamış ve onlara adeta “adil olun ki size de adaletle davranılsın” demeye getirmiştir.¹⁰⁸

Müslümanların imam ve halifeye itaatlerini ortaya koymaları “biat” akdiyle olmaktadır. Bunun anlamı, imam veya devlet yetkisini kullanan yöneticiler kitap ve sünnete göre hareket

¹⁰⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf 'an Haka'iki Çavamidi't-Tenzîl*, (İstanbul: Mega Basım Yayın, 2017), 2, 166.

¹⁰¹ et-Tevbe 9/31.

¹⁰² Mevdûdî, *Tefhim*, 1, 370, 371.

¹⁰³ Buhârî, “Ezan”, 188; Müslim, “İmare”, 1467.

¹⁰⁴ Buhârî, “ahkâm”, 121; “Cihad”, 115; Müslim, “İmare”, 1469.

¹⁰⁵ Muhyî's-sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesâd el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, (Riyad: Dâru Tayyibe 1989), 2, 239-240.

¹⁰⁶ Buhârî, “Fiten”, 5; “Ahkâm”, 192; Müslim, “İmare”, 1470.

¹⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2, 166.

¹⁰⁸ el-Maverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmî's-sultanîyye*, thk. Ahmed Mübarek el-Bağdadî, (Kuveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989), 36.

etikleri müddetçe onlara itaat edilir demektir.¹⁰⁹ Ehl-i sünnet akidesine göre her ne kadar imamet inanca dayalı bir mesele olmasa da, umumun yararına çok önemli bir mesele olarak kabul edilmektedir. İnsan toplumu hâkim, adil, mazbut, fesadı yasaklayan ve önleyen, vatandaşın zararı yok edip kaldıran bir öndere ihtiyaç duymaktadır. Bu önder, imamet makamını dolduran kişidir. Bu bağlamda, ülü'l-emr'e itaat İslam'ın şiarlarından biridir.

Netice itibarıyla itaat, Kur'an'ın anahtar kavramlarından biri olup insanın varlık nedeninin bir gereğidir. Allah'a iman etmenin gereği olan itaat, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmayı gerektirmektedir. "Sizden" kaydına bağlanan ülü'l-emre itaat ise, Yüce Allah'ın insana yüklediği sorumluluklar bağlamında nas ile haram olduğu kanıtlanmayan veya tartışma konusu olan ancak mubah sayılan hususlarla sınırlıdır.

5.Sonuç

Boyun eğmek anlamına gelen itaat, insanın varlık nedeni ve Allah'a itaat etmenin gereğidir. İnsan itaat edip etmemekte serbest olan bir varlıktır. Bu nedenle insan itaatın objesini seçerken Allah'ın dışındakilere de zaman zaman itaat etmiştir. Kur'an'da bu sapmanın ismi şirk'tir. Tevhid inancının hâkim olması ve insanların hidâyete ermesi için Allah Teâlâ öncelikle kendisine, peygamberlerine ve adaletle hükmeden yöneticilere itaat etmeyi emretmektedir. İnsanlar için en güzel örnek olan Peygamber'e itaatın uygulanabilirliği ise sünnet-i seniyyeye ittibayla mümkündür. Peygamberler zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'den sonra gelen ve dine hizmeti şiar edinen Hülefa-i Raşidin'e itaat konusu Müslümanlar için problem olmamıştır. Asıl problem, hilafetin saltanata dönüştüğü, dine hizmetin ikinci plana atıldığı Emevî saltanatıyla başlamıştır. Kabile anlayışı ve saikasıyla hareket eden ve icraatlarını bu anlayış üzerine kuran Emevî ve Abbasî sultanları başta imam Ebû Hanife ve Ahmed b. Malik gibi alimler başta olmak üzere Müslümanların sert muhalefetiyle karşılaşmışlardır.

Makamı ne olursa olsun, kamu hizmetini yürüten ve yönetim erkini elinde bulunduran yöneticiler, adaletle hükmetmeleri, Allah ve Resûlüne itaat etmeleri ve dahası,

1. Ülkenin birliği ve dirliğine hizmet etmeleri
2. Birey ve toplumun temel değerlerine önem vermeleri
3. İnsanlar arasında enik ayırımcılığa fırsat vermemeleri
4. Herkese eşit yurttaş muamelesi yapmaları
5. Toplumun genel ahlak kurallarına önem vermeleri
6. Toplumun güvenliğini sağlamaları ve herkesin insanca yaşayabilecek ölçüde devletin imkânlarından eşit bir şekilde faydalandırmaları şartıyla; ülü'l-emr diye diye tarif edilen yöneticilere itaat etmek dini bir vecibedir.

¹⁰⁹ Ebü'l-Vefâ Taftazanî, *Kelam İlminin Belli başlı Mesememeri*, Çev. Şerafettin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 40.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. el-Müsned. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akyüz, Vecdi. "Ana Baba (Ebeveyn)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Altın, Mehmet. *Âyetler ve Sûre Bağlamında Kur'an'ın Rehberliği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.
- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*. nşr. İbrâhim el-Acûz. Beyrut: 1405/1985.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslam Aile Hukuku*. 3. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Atalay, Halil. "Anne-babaya İtaat ve Hürmet". *Mehir*. İlkbahar 1999.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul, 1989.
- Aydın, Şükrü. *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşım*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Aydın, Şükrü. *Türkçe Çevirileri Bağlamında Kur'an'ı Anlamak*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.
- Barca, İbrahim. *Âdil Siyaset ve İnsan Hakları*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- el-Beğavî, Muhyî's-sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Me'âlimü't-Tenzîl*. Riyad: Daru Tayyibe 1989.
- el-Beyzâvî. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Minbâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. Beyrut: 1416/1995.
- Bilgin, Vejdî. "İslam Tarihinde Politik ve Dini Dil Üzerinden Nüfuz Mücadelesi", *Dini Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14 (1). 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Çelik Yayınevi, ts.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim. *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire: 1403/1983.
- Çaylak, Adem. "İslam Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)-İktidar (Umera) İlişkisi: Ebu Hanife Örneği". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, KOSBED, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: İFAV Yayınları 2017.
- el-Ensârî, Abdülhamîd İsmail, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Ferahidî, Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-a'yn*, Thk. Abdulhamid Hindavî. Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiye, 2003.
- el-Ferrâ, Ebû Ya'îla. *el-Abkâmü's-sultâniyye*. Nşr. M. Hâmid el-Fıkî. Beyrut:1403/1983.
- Firuzabadî, *Kâmûsu'l-mubit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Goldziher, Ignaz. *el-Akide ve ş-şeria fi'l-İslâm*, Trc. Muhammed Yusuf Musa. Kahire: 1946.
- Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman. *Kelam*, 9. Baskı. Konya: Tekin Kitapevi, 2016.
- Haliloğlu, Hasan. *Nesefî'ye ve İcî'ye Göre Kur'an-ı Kerim'de Evlilik Hükümleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- el-İsfahanî, Rağîb. *Müfredat*. trc. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed Ṭâhir. *Tefsiru't-Tabrîr ve't-temvir*. Tunus: Daru Sahnûn, 1984.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyeri. *es-Siyretü'n-Nebeviyye*. Trc. Abdulvehhab Öztürk), İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1119.
- İbn Side, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Mubkem*. Thk. Abdulhamid Hindavî. Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiye, 2000.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zadü'l-mesir*. Dımaşk: 1984.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Kahire: İhyau'türas, 1972.
- İsmail Karagöz, "İtaat Kavramı". *Diyanet İlmî Dergi*. c. 35, sy. 4. Ekim-Kasım-Aralık 1999.

- İşliyen, Burhan. "Kur'ân-ı Kerim'in Din Adamlarını Dünyevîleşmeye Karşı İkazı". *Diyanet İlmi Dergi* 57/ 2 (Haziran 2021): 499-524.
- Kallek, Cengiz. "Biat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandehlevi, M. Yusuf. *Hayatü's-Sahabe*. Çev. Ahmet Meylani. Konya: İslami Neşriyat , ts.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2016.
- Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Hzr. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Dili*. Çev. Fatih Taşar. Kayseri: Rey Yayıncılık 1992.
- el-Maturidi, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatu'l-Kur'an*. İstanbul: Daru'l-Mizân, 2006.
- el-Maverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüketu ve'l-uyûn*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l İlmiye. ts.
- .....el-Ahkamü's-sultaniyye. Thk. Ahmed Mübarek el-Bağdadî. Kuveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1989.
- el-Mevdûdî, Ebü'l-'Ala. *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan yayınları, ts.
- Muhammed Fuad Abdülbâki. *el-Mu'cem*. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 2012.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 1995.
- Mücahid b. Cebr, *Tefsir el-İmam Mücahid b. Cebr*. Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l-Fikri'l-İslamî, 1989.
- Mükatil b. Süleyman. *Tefsir Mükâtil b. Süleyman*. Tah. Abdullah Mahmut Şemate. Beyrut: Müessesetu't-tarihu'l-arabiyye, 2002.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl Hakâiku't-Te'vil*. Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.
- Özsoy, Ömer & Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Lübnan: Darü'l-Fikr, 1981.
- Said-i Nursî, *Lem'alar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2006.
- Samerrâî, Fâdıl Sâlih. *Kur'an'ın Beyan Üslûbu*, Çev. Osman Ertuğrul. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Severcan, Şefaettin. *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. İstanbul: Siyer Yayınları 2018.
- Seyyid Kutub. *Fî Zilâl'il-Kur'an*. Çev. Salih Uçan, Mehmet Yılmaz, Vahdettin İnce. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989.
- Sinanoglu, Mustafa, "İbadet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Camîu'l-Beyan an Te'vili ayi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî. Kahire: Hicr Yayınları, 2001.
- et-Taftazânî, Ebu'l-Vefâ. *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*. Çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.
- Türcan, Talip. "Ülü'l-emr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. Ankara: Damla Yayınevi, 2013.
- Turşak, Musa. *Kur'an'da Özeleştirir*. Erzurum: İksad Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *İslam-Siyaset İlişkileri*, 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Yıldız, Nurettin. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşaf 'an Haka'iki Ğavamidi't-Tenzîl*. İstanbul: Mega Basım Yayın, 2017.